

№ 6.

Про одружіння на Україні
в давніші часи.

За людьми написала М. Загірня.

Вид. М. Грінченко.

Книжки пам'яті Насті Грінченко.

№ 6.

Про одружіння на Україні в давніші часи.

За люльми написала **М. Загірня.**

Вид. М. Грінченко.

У Києві, 1912.

Друкарня 1-ої Київської Друкарської Спільки. Трьохсвятит. 5.

По яких книжках писано:

- Лазаревскій Ал.** Описаніє старої Малороссіи. Т. II.
Полкъ Нѣжинскій.
- Левицкій Ор.** Обычныя форми заключенія браковъ
въ Южной Руси въ XVI—XVII ст. (Кіевск.
Стар. 1900, I. 1).
- Левицкій Ор.** Очерки народной жизни въ Мало-
россіи во второй половинѣ XVII ст. К. 1902.
- Левицкій Ор.** Обычай помилованія преступника,
избраннаго дѣвушкой въ мужья. „Кіевск. Ста-
рина“ 1905 I. 89.
- Маячанецъ Левко.** Про шлюб на Україні-Руси в
XVI—XVII століттю. Л. 1906.
- Сумцовъ Н.** Культурныя переживанія. Свободный
разводъ. „Кіевская Старина“. 1899. XI. 297.
- Щурат В.** Увільнення злочинця дівчиною в Бродах
1727. „Записки Наукового товариства ім. Шев-
ченка“. Т. LXXV. 96.
-

Про одружіння на Україні в давніші часи.

За людьми написала **М. Загірня.**

I.

Серед законів Російської імперії єсть і закон про одружіння та про розлуку. Цей закон велить так робити: коли жінщина й чоловік хочуть одружитися, се б то стати чоловіком та жінкою, то вони повинні взяти церковний шлюб, се б то звінчатися в церкві. Про шлюб їхній записують у церковну книгу, як що молоді і їх свідки письменні, то й вони підписуються під сим записом. Звінчане подружжя вважається законним, і тоді вже чоловік та жінка не мають права одкинутися одне від одного і одружитися з ким иншим.

Одружитися вдруге чоловікові при живій жінці або жінці, при живому чоловікові

можно тільки тоді, як духовний уряд дасть їм розлуку. Але здобути розлуку дуже трудно. Хоч би як чоловікові та жінці тяжко було жити вдвох, хоч би вони зненавиділи одне одного як найтяжчі вороги, то цього закон не вважає за слухний привід до розлуки. Слушних привідів закон визнає чотири: 1) Як що чоловік зрадить жінку або навпаки, і як що свідки доведуть, що зрада справді була. 2) Як що одно з подружжя не здатне до подружнього життя. 3) Як що одно з подружжя десь зникло і більш як п'ять років немає про його чутки. 4) Як що одного з подружжя позбавлено громадських прав і заслано в Сибір у каторгу або на заслання. Коли навіть подружжя має один з цих законних привідів до розлуки, то їй то дуже її тяжко здобути. А здебільшого так буває, що подружжя або живе вкупі, ненавидючи одне одного, або розійдуться чоловік та жінка самі і одно, а іноді то їй обоє одружуться вдруге, тільки вже без церковного шлюбу, а так просто, починають жити „на віру“, як кажуть у нас люде. Таке одружіння зветься незаконне, і такі подружжя закон велить карати. Діти в невінчаного подружжя не мають усіх тих прав, які мають діти подружжя законного, се б то вінчаного. У тих дітей віднято навіть право мати батька, бо в метричному записові про народження дитини в невінчаного подружжя записується тільки

мати, а про батька не згадується, хоч і відомо, хто він.

Це такий закон про одружіння в Росії, а по інших державах у Європі закони інші. Там, окрім одружіння церковного, є ще одружіння цивільне, і воно подекуди має навіть більшу силу, ніж одружіння церковне: наприклад, у Франції неодмінно треба брати цивільний шлюб.

Цивільний шлюб відбувається звичайно так: нотаря чи іншу на те вповажнену урядову особу сповіщають, що отака-о пара має одружитися. Про це друкується в газеті, а де немає газети, то іншим яким способом оповіщається громадянство про майбутній шлюб. Це на те, що може хто знає які перешкоди, через які тій парі не можна одружитися так щоб тії перешкоди виявлено. Як ніхто ніяких перешкод не виявить, тоді у визначений день молоді з своїми свідками приходять до урядової особи, там читається їхня подружня умова: в умові тій пишеться про те, який посаг має молода, чим забезпечує її чоловік по своїй смерті і т. и. Молоді й свідки, вислухавши умову, підписують її і ото вже справу скінчено—цивільний шлюб одбувся, і молоді стали правним, законним подружжям. А в церкві їм можна вінчатися, можна й не вінчатися. І хоча здебільшого вінчаються, та це не робить одружіння правнішим, законнішим.

Закони про одружіння не скрізь однакові: в одній державі такі, в другій інші: які склали собі люде, такі вони й єсть. А колись, у стару старовину і зовсім ніяких писаних законів не було і не записувано одружіннів ні в які книги, бо й не було ніяких книг ні урядових, ні церковних. Були тільки звичаї, що люде собі позаводили, та, додержуючи тих звичаїв, і одружувалися. І наші предки в давніші часи одружувалися так, як тодішній звичай вимагав: справляли сватання, чи змовини, заручини а тоді найголовніше—весілля. І цього було досить. Таке одружіння було зовсім законне і мало всі права, які належаться подружжю.

Як почалася християнська віра, то не відразу заведено було церковне вінчання. В VI-му сторіччу після Христового Різдва, за часів римського імператора Юстиніана, звелено було спершу тільки повідомляти єпископа про одружіння; потім через кілька часу звелено було, щоб молоді з трьома свідками приходили до церковного урядовця, щоб він записав у книгу їх умову шлюбну про посаг молоді та про подарунки від молодого. Та й це мусили робити тільки люде значніші та багатчі. А людям прѣстим та рабам вільно було одружуватися й без цього. Тільки в IX сторіччі, за імператора Лева Мудрого, звелено було значнішим людем християнської віри вінчатися в церкві, а

простим людям та рабам ще довгий час вільно було не брати церковного шлюбу. Та це все діялося не в нас, бо в нашій землі тільки років через 80 після отого наказу про церковне одружіння заведено було християнську віру. Нарешті року 1563 на Триденському вселенському соборі постановлено було, що всі християне мусять брати церковний шлюб, се б то вінчатися в церкві.

Але ж початкова християнська віра поділилася на кілька церков: стали християне-православні, християне-протестанти, християне-католики і т. и. І духовенство або зовсім не згожувалося вінчати молодих, коли вони признавалися не до однієї церкви, наприклад, католика з лютеранкою, або чинило їм великі перешкоди. Отоді й повелося так, що замість церковного почали брати цивільний шлюб і став він такий сàме законний, як і церковний.

Це так робилося в західній Європі. Проте, як було в нас, позаписувано в старих літописах та в старих урядових книгах, що збереглися до нашого часу. З тих записів виходить, що і в нашій землі спершу не було церковного шлюбу, а вже потім його заведено. Та спочатку і в нас брали церковний шлюб тільки князі та значні люде, а простіші люде відбували собі старим звичаєм сватання та заручини, та весілля і цього було досить. Духовенство тодішнє не вимагало церковного

шлюбу. От, наприклад, київський митрополит Іван, що був митрополитом од 1180 до 1189 року, пише в своєму „Правилі церковному“ про те, що прості люде одружуються без благословення церковного, бо вінчання потрібне тільки князям та боярам. Про це ж сàме, трохи пізніше, писав у „Правилі“ і другий митрополит Максим.

З старих записів видко, що в нас на Поділлю ще в другій половині XVI сторіччя так велося, що коли хто хоче оженитися, то повідомляє про те громадського отамана чи війта і платить на уряд три гривні „поємщини“ та ото й усе. А вже і змовини, і заручини, і весілля—те все відбувалося так, як ще з дідів та прадідів було заведено. І так жили, не вінчавшиися, не тільки прості люде, а иноді й серед панства це бувало. От, наприклад, князь Станислав Воронецький кілька років жив з Мариною Гулевичівною невінчаний, але вважалося те подружжя законне. Бо в старих книгах єсть кілька записів, якими князь записував своїй дружині маєтки і від неї єсть запис, що дарує вона своєму чоловікові гроші. І в усіх тих записах її називано княгинею Станиславою Воронецькою, і виходить, що цей титул признавав за нею і уряд, бо так записувано її в урядові книги і стверджувано всі ті записи. Довго так жили Воронецькі, а потім чоґось посварилися і почали позиватися. Року 1594 князь Воронець-

кий заложив у луцькому ґродському суді позов на свою жінку і в йому назива її своєю жоною, тільки нешлюбною. А ґродський уряд назива її так саме, як і попереду „княгинею Станиславою Воронецькою“.

Як Україна була в спілці з Литвою, то українці слухалися державних законів, списаних у так званому „Литовському Статуті“. Та й потім, як уже Вкраїна не була з Литвою, то слухалася тих же таки законів. Литовський Статут визнавав законним тільки церковний шлюб, але написано було в йому і про шлюб, з „незінчальною“ або з „нешлюбною жоною“; дітям такого невінчаного подружжя закон давав менчі права, ніж дітям вінчаного подружжя. Але місцеві суди й уряди брали до уваги не самі тільки писані державні закони, а ще й давні предківські звичаї, а через те признавали й невінчаним подружжям такі сàме права, як і вінчаним; тільки як починалися позови та змагання, тоді вже суди давали вінчаним подружжям перевагу над невінчаними.

Ось як пише про це історик д. Орест Левіцький, що багато праці положив, розбіраючи записи в старих урядових книгах: „Певна річ, що таких невінчаних шлюбів було чимало в ту пору, та тільки трудно їх розпізнавати по актових документах, бо поки чоловік з жінкою жили лагідно, то і самі вони користувались правами законного малженства (се б то

подружжя), і всі наслідки їх невінчаного шлюбу признавались в тій же силі, як би вони були й повінчані. Тільки в тім разі, коли вони сварились та позивались одно з другим або між їх наслідниками починалась суперечка про спадщину і діло доходило до суду, тоді тільки.... суд, маючи на увазі статутів накази, мусив ставати на стороні вінчаного шлюбу. Цікаво, що навіть між тодішнім духовенством православним були такі, що спершу жили в невінчанім шлюбі й вінчались тільки тоді, коли святились в попи чи в діякони, і се їм не шкодило, щоб досягти посвячення. На се звернув увагу антиохійський патріарх Іоаким, навідавши 1586 року Львівську єпархію, і не помалу ганив за се місцевого архиерея“.

Де далі, то все дужче стало духовенство вимагати, щоб усі подружжя брали шлюб церковний. Року 1634 київський митрополит Ісаія наказав духовенству одлучати од церкви тих, що живуть невінчані. З людьми простішими, так званим поспільством, так можна було робити, але значніших людей боялося духовенство чіпати. Та на значніших людей инший був спосіб. Литовський Статут не признавав дітям невінчаного подружжя таких прав, як дітям батьків вінчаних. Ото ж і брали батьки шлюб церковний на те, щоб забезпечити дітям своїм усі права на спадщину і т. и.

Бо ще довгий час, аж до XVIII сторіччя, а подекуди навіть і в XVIII сторіччю не тільки прості люде, але й панство тодішнє і навіть духовенство не надавало церковному шлюбові такої ваги, яку надано йому потім. От, наприклад, у Гродській житомирській актовій книзі єсть запис про одружіння, з якого довідуємося про таку подію.

На Волині жила багата й побожна панська сем'я на прізвище Стрибелі. 21 студня 1634 року до їх наїхало багато гостей на семейове свято, на змовини дочки їх Катерини з Яном Ярмолинським, сином вельми поважаної й побожної пані Раїни Ярмолинської, що своїм коштом завела Підгаєцький монастирь. На змовини прибули й духовні особи високого сану: київський митрополит Петро Могила та овруцький архимандрит Филон Кизаревич. Після змовин митрополит з иншим духовенством повінчали молодих. А після вінчання не весілля почали гуляти, а заходилися „шлюбну интерцизу“ писати. Це так звалася шлюбна умова. В їй, між иншим, були списані такі артикули: 1) Весілля має відбутися 1637 року в першу неділю по св. Тройці (се б то через два з половиною роки після вінчання), а до того часу молодий мусить подбати, щоб його мати виділила його частку з батьківщини, щоб було йому з чого записати віно „панні Катерині, пришлій, дасть пан Бог, малжонці своїй“;

2) до весілля панна Катерина буде мешкати, як і перше, у своїх батьків; 3) повінчані молодий і молода повинні „додержати одне одному слово віри“, а котра сторона злама його, та мусить заплатити другій стороні десять тисяч золотих і „нагородити шкоди і накладу в яким хоч суді і по першім позві“.

Цю інтерцизу, яко свідки, підписали і печаті свої до неї поприкладали поважні люде, а серед їх були: митрополит Петро Могила та архимандрит Филон Кизаревич.

Тепер же зміркуємо, які стали наслідки з того, що Катерину Стрибелівну повінчано з Яном Ярмолинським? Чи стали вони подружжям? З умови шлюбної, підписаної митрополитом, який сам вінчав цю пару, виходить, що зовсім ні, не стали вони подружжям. В умові написано, що повінчана молода зостається жити в свого батька аж до весілля, що має відбутися аж через два з половиною роки! Названо її так, як і до вінчання звано „панною“ і тільки „пришлю, як пан Бог дасть, малжонкою“ се б то жінкою її повінчаному з нею молодому. Значить, як Бог дасть, то через два з половиною роки буде вона йому жінкою. А як Бог не дасть? Два з половиною роки—час довгий, багато чого може відмінитися. Може молода відкинеться від молодого, а може він од неї... Ну, про такий випадок і написано в

умові про грошеву заруку: хто відкинетися, той заплатити умовлену грошеву заруку та ще заплатити за „шкоди і наклади,“ та й по всьому; а повінчані молоді обоє знову можуть шукати собі пари, бо хоч їх і вінчано та весілля не було, а вінчання тоді не з'язувало.

А що справді не з'язувало, про те свідчать записи в урядових книгах. От у книзі ґродській луцькій записано, що року 1570 князь Яків Четвертенський став перед луцьким ґродським урядом і попрохав записати в ґродську книгу, що заручився він з дочкою панні Гораїнової, панною Ганною і звінчався з нею і призначено вже, коли має відбутися весілля. А коли б хто з їх, молодий чи молода, відкинулися, то мусять заплатити отаку-о грошеву заруку.

Ось другий запис про те, що в ґродський володимирський суд прибули: волинська пані Олександра П'ятковська і її брати, опікуни її дочки від першого чоловіка, Ганни Болобанівни і заявили, що вони змовили панну Ганну за Хведора Івановича Шишку і звінчали їх, а тепер прийшли прохати в суда дозволу панні Ганні одружитися з Хведором Шишкою. І судові урядовці не здивувалися, що спершу дівчину звінчано, а потім уже просять дозволу віддати її заміж, бо і після вінчання, так сàме, як і після змовин та заручин, можно було розійтися, запла-

тивши тільки вмовлену заруку. Бо хоч і було вінчання, та не було ще весілля.

Коли був звичай записувати в шлюбну умову грошеву заруку на той випадок, як хто з повінчаних одкинеться, то значить же були такі випадки, що молоді розходилися після церковного шлюбу. От у книзі гродській овруцький записано такий позов. Пан Василь Виговський позивав пана й пані Вербицьких за те, що вони, змовивши й повінчавши з ним свою дочку, не додержали умови і віддали її за иншого. І Виговський зовсім не просить, щоб суд присудив віддати йому його повінчану з ним молоду, а просить тільки, щоб суд присудив Вербицьких заплатити йому гроші за втрати й за безчестя, що молода одкинулась од його.

І це не єдиний відомий випадок, що дівчина, повінчавшись з одним, не ставала йому жінкою, а вінчалася з иншим. От як зробила селянка Оришка Дорогичанка: 22 лютого 1650 року вона повінчалася в Зімному, в монастирі з Андрієм Кондратеням, а через день, 24 лютого, знову повінчалася з Грицьком Галайдою. Парафіяльний панотець написав про це архирееві. Архирей одписав, що забороняє Оришці жити з Галайдою. Але Галайда з Оришкою на ту заборону не зважили і жили собі вдвох. А от княжні Марині Масальській довелося двічі вінчатися з своїм чоловіком, бо так схотілося її братові.

Перше вінчання відбулося без його призовлення, то він потім і звелів сестрі й зятеві звінчатися вдруге.

Таких випадків, що молоді розходилися після церковного шлюбу, не ставши чоловіком та жінкою, чимало було в XVI, в XVII і навіть у XVIII сторіччі. Року 1789 архирей новгородський і глухівський Іларіон розіслав наказ духовенству, щоб воно дужче пильнувало, як живуть парафіяне, а то каже: „священнослужители, по обвѣнчаніи брачавшихся лицъ распускають в разные дома, кои въ оныхъ до называемого по ихъ обычаю брачного „весѣлля“ живутъ по нѣскольکو лѣтъ, а нѣкоторыя изъ нихъ послѣ оногo таинства и къ вѣчному между собою разлученію поступаютъ“.

Звичайно, розходилися змовлені або й повінчані молоді нечасто, бо це і грошей коштувало, та й слава негарна поміж людьми йшла. Значить здебільшого щось важливе примушувало ламати вмову, а не примха якась. І в таких випадках церковний шлюб ні трохи не заважав молодим розійтися. І коли б ота пара, Катерина Стрибелівна та Ян Ярмолинський, схотіли розійтися, не діждавшись весілля, то й розійшлись би, хоч їх і вінчав митрополит. Тільки той, хто зламав би шлюбну умову, заплатив би стільки грошей, скільки на такий випадок зазначено було в умові. І митрополит знав, що так

може бути і все ж сам підписав умову і сам вінчав молодих. Виходить, що не тільки люде світські, але й найвище духовенство не надавало шлюбові церковному такої ваги, яку він має тепер, що одружіння без церковного шлюбу тепер єсть незаконне. Тоді церковний шлюб зовсім не робив одружіння законним. Робило його законним тільки весілля. В ті часи було б великою ганьбою, як би повінчані молоді почали жити подружнім життям, не відбувши весілля. Хоч би весілля після церковного шлюбу відкладено було років на два чи й більше, то молода ввесь цей час жила в свого батька і ходила простоволоса, по дівоцькому. А її повінчаний молодий поводився з нею, як із своєю зарученою молодою. Коли хто з повінчаних умірав перед весіллям, то ховали помершого як парубка, чи як дівку. І коли б молоді стали чоловіком та жінкою не діждавшись весілля, то була б їм за те не тільки ганьба, але й належна кара. Але не було б нічого ганебного, як би молоді почали жити подружнім життям, відбувши весілля і зовсім не бравши церковного шлюбу.

Українське духовенство спершу не повставало проти того звичаю, що весілля відбувається не разом із церковним шлюбом. Це **видко** хоч би й з того, що високого сану духовні особи підписалися під умовою, що весілля відбудеться аж через два з половиною

роки після вінчання, а може й зовсім не відбудеться. Та певне й під багатьма такими вмовами були підписи духовних особ. Через те, що весілля не зараз відбувалося після вінчання, то й вінчано молодих і в петрівку, і в спасівку, і в пилипівку; невідомо тільки, чи вінчано в великий піст. А весілля відбувалося в м'ясиці, звичайно в неділю. Записи про те, що вінчано молодих у пости, познаходили в старих урядових книгах історики: Микола Костомаров та Орест Левіцький. Костомаров знайшов запис про те, як 1676 архирей чернігівський дозволив козакові Молявці-Многошіяжному звінчатися в петрівку з Ганною Кусівною, прикро наказавши старому Кусові зараз по шлюбі взяти дочку за руку та й вести її додому, а весілля справити аж тоді, як молодий вернеться з походу. Так і зроблено: молодю з церкви батько повів додому, а молодий пішов з церкви на обід до полковника, а по обіді рушило козацтво в похід. А з того запису, який знайшов в урядовій книзі д. Орест Левіцький, знати, що Катерину Стрибелівну з Ярмолинським вінчано в пилипівку.

Тільки вже з того часу, як духовенство українське стало підлегле петербурському св. синодові, почав синод заводити і на **Україні** свій лад, і здалися йому негараздами українські звичаї про одружіння. Року 1774-го св. Синод, за згодою цариці, видав наказ, що,

повінчавши молодих, зараз же в церкві вимагати від їх, щоб вони сказали, що, повінчавшись, вважають себе законним подружжям і, не дожидаючи весілля, житимуть в одній господі подружнім життям, а про тих, що житимуть нарізно, дожидаючися весілля,—про таких писати архирееві і накидати на їх покуту, як за чужоложество.

Але синодські звичаї не могли так одразу викоренити прастарий звичай народній. Люде ремствували на духовенство, що примушує їх робити „нечесно“ і робили таки по своєму, по стародавньому. Та помалу старий звичай таки відмінявся, весілля не відкладано вже на такий довгий час після шлюбу. Хоча подекуди, наприклад, у Харківщині, ще в семидесятих роках минулого сторіччя бували випадки, що весілля відбувалося через рік після вінчання. Бували й пізніше випадки, може й по всій Україні, що весілля відбувалося через кілька день після вінчання. Але здебільшого тепер уже скрізь весілля відбувається того ж дня, що й вінчання. І де далі, то весілля все більше втрачає свою вагу. Зосталося воно вже тільки по селах, та й там уже зникає, а серед панства весілля вже ніколи не відбувається так, як відбувалося колись.

З того, що тут попереду було писано, виходить, що в давніші часи у нашого народу відбувався шлюб цивільний. Відбувався

він так, що спершу були змовини; на змовинах писано шлюбну умову, записувано в урядові книги і підписували її молоді й свідки. А люде простіші, неписьменні в урядові книги своїх умов шлюбних не вписували, а просто вмовлялися при свідках. Після змовин були ще заручини і нарешті відбувалося весілля. Після всього того одружіння було вже законне. Звичайно молодих вінчано в церкві, але це законности одружінню не надавало. Про це свідчать записи в старих літописах та в урядових книгах XVI, XVII і почасті XVIII-го сторіччя. Тепер же і в нас, як і по всій Російській державі, законним подружжя вважається тільки після церковного шлюбу, чи вінчання.

Та все ж і тепер ще відгукується часом стара старовина. Буває так, що якась пара через віщось не може, чи не хоче повінчатися, а хоче жити подружнім життям. Але коли просто так зійтися, то буде поговір, неслава. От щоб не було цього, то кличуть вони поважних людей за свідків і оповіщають, що хочуть вони одружитися без церковного шлюбу, а на віру і роблють між собою отаку й таку умову. Після того вони живуть укупі подружнім життям і вже їх не докорятимуть, що живуть невінчані. Иноді одружуються на кільки років, а потім або розходяться, як що негарно жилося, або знову кличуть свідків і роблють умову надалі.

Здебільшого одружуються на віру вдови чи вдівці. Але хоч нечасто, та бувають випадки, що одружуються так парубок з дівчиною і з дозволу своїх батьків. У Чернігівщині, наприклад, був такий випадок, що через якісь перешкоди батьки і молодого, і молодої рішили зовсім не вінчати своїх дітей, а тільки відбули весілля. І духовенство, і світський уряд вважають такі одруження „на віру“ незаконними, але люде вважають їх законними, бо не криткома все робилося, а була вмова при свідках і було весілля. А то ще так буває: відбувається спершу весілля, а потім уже вінчання. Теж у Чернігівщині був такий випадок. Молодий був з іншого села. Батюшку не задовольнили його документи і він зрікся вінчати, а тим часом наближався піст і молодому не стало б часу добути собі ті документи, яких вимагав батюшка. Тоді батько й мати молодої порадилися з своїм родом та з сусідами і врадили так, щоб одбути весілля тепер же, не дожидаячися вінчання, та й хай собі їдуть молоді в Київ, бо обоє вони в службі і пущено їх усього днів на три; а повінчаються вже тоді, як молодий матиме такі, як треба, документи. Так і зробили. Весілля відбулося так, як і звичайно і молоді поїхали не повінчавшись, а вінчалися вже потім. Року 1900 в київській газеті *Жизнь и искусство* був допис із Чернігівщини з

села Красилівки, що там теж бувають такі випадки, що одружуються, відбувши тільки весілля, а вінчаються вже потім, іноді через кілька тижнів. Духовенство, звичайно, забороняє так робити, але і досі не змогло викоренити зовсім той погляд, що найголовніша річ весілля, а не вінчання. І по глухих селах і досі швидче поступляться вінчанням, ніж весіллям.

Теперішні державні закони Російської Імперії дозволяють одружуватися тільки тричі, та й то за третє одружіння накидає духовенство покуту. А в давніші часи, в тих містах українських, де заведено було Магдебурське право, можна було дружитися і чотири рази, і п'ять, бо в Магдебурському праві було написано, що „Вільно кожному женитися стільки разів, скільки схоче, поки без жінки зоставатися не може, чи не хоче, хоч би жінок у його вмерло вже три або й чотири; так саме й жінці по смерті чоловіків її вільно йти заміж ізнову“. І справді були випадки на Волині, що одружувалися по чотири рази і навіть по п'ять разів і це було зовсім законно, і духовенство проти цього не виступало. Але в лівобережній Україні не дозволялося одружуватися більш як тричі.

Годиться згадати ще про один звичай, що стосувався колись до одружіння, але тепер уже зовсім зник. А це той звичай, що

як злочинця, присудженого до страти, приведено вже до помосту, щоб виконати присуд, то дівчина могла визволити його від страти, сказавши прилюдно, що хоче взяти з ним шлюб. Писаного закону про це не було, а був тільки звичай. Історик О. Левіцький пише, що цей звичай зайшов до нас мабуть із західньої Європи. Досі відомо про чотири такі випадки на Україні, що дівчина кидається рятувати злочинця від смерті. Про два випадки оповідали старі люде, а про два записано в урядових книгах. Єсть рація думати, що таке траплялося частіше, і по старих урядових книгах мабуть можна булоб знайти записи про такі випадки, але на жаль до нашого часу книг урядових збереглося небагато.

В першій чверті минулого сторіччя записувано від старого запорожця Коржа оповідання про життя та звичаї козацькі. Між иншим росповів він про таку подію. В місті Самарі, що тепер зветься Новомосковськ, ведено козака на страту. Людей насходилося багато, бо, звісно ж, і старе й мале йшло дивитися, як тратитимуть козака. Коли це навперейми тій процесії виходить дівчина так зап'ята що й не видно, яка вона з себе. Підступила до козака та й каже голосно:

— Не тратьте козака, бо я хочу його пошлюбити.

Всі стали, дожидають, що ж далі буде,

що козак скаже. А козак глянув на дівчину і каже:

— А ну скинь хустину, гляну, яка ти!

Скинула дівчина хустину; козак глянув, скрутив головою та й каже:

— Як отаку дзюбу вести до шлюбу, то ліпше на шибениці дати дуба!

Та й пішов на страту.

В містечку Крупці дубенського повіту на Волині єсть на цвинтарі висока могила. Як питано старих людей, кому її насипано, то розповіли вони про таку пригоду.

Молодого і дуже гарного козака присуджено було скарати на горло. От і мав кат одрубати йому голову. Приведено його до помосту. Людей, як звичайно, багато насходилося. Ось уже присуд прочитано, і кат узяв козака, щоб вести до колоди. Коли це на поміст збігла дівчина і накинула на голову козакові хустку, показуючи тим, що хоче взяти шлюб з козаком. Кат спинився. Козак скинув хустку з голови, глянув на дівчину... Тоді повернувся до ката й каже:

— Краще рубай, бо з такою поганою жити не хочу!

Що ж маєш робити? Одтяв кат голову козакові, поховано його на цвинтарі і високу-високу могилу йому висипано.

Про ці два випадки немає ніде записів, тільки старі люде про їх оповідають. Але ось що записано в Ґродській книзі Луцькій.

В містечку Олиці в магістраті суджено гайдука Януша Кобринця за те, що вбив товариша свого, з яким вони разом служили за гайдуків у пана Миколи Глібовича. За таку провину суд мав присудити його скарати на горло. Але в магістрат прийшла дівчина і почала прохати суддів пустити Януша на волю, бо вона хоче взяти з ним шлюб. Судді порадилися і про таку пригоду сповістили пана Глібовича. І той згодився, щоб Януша визволено від кари, але з такою вмовою, щоб він зараз же взяв шлюб з тією дівчиною в католицькому костьолі. Януш Кобринець не вередував так, як ті козаки, і зараз же поведено молодих до костьолу, та й звінчано.

Ото ж виходить, що в XVI та в XVII ст. уряд слухався цього звичаю, хоч і не було про його писано в законі. А потім інакше стало, уряд уже не хотів через шлюб із дівчиною визволяти присуджених до страти, хоч народ і не хотів давнього звичаю ламати. Це видно з запису в старому рукописові про таку подію. Року 1727 в містечку Бродах, що тепер одійшло до Австрії, мали повісити двох присуджених: Антона Завадського та Костя Поповича. Вже ось-ось мали виконати присуд, коли це счинилася зам'ятня, хтось скочив конем до помосту, варта круг помосту розступилася, на поміст скочила дівчина, за-

чепила рушником за шию Антона Завадського і потягла за собою, щоб іти з ним до шлюбу. Тим часом під цю зам'ятню втік і другий присуджений, Кость Попович. За цю подію уряд покарав тих, що мусили пильнувати, щоб присуд виконано, та не допильнували, а попустили присудженим утекти від кари. І присуджених шукано, щоб таки їх скарати, не зважаючи на те, що Завадського визволила від кари дівчина, користуючися з давнього звичаю народнього. Але очевидячки народ ще шанував старий звичай, бо як би не те, то не пощастило б дівчині обрятувати Завадського, не дано б їм утекти. Але це вже був трохи чи не останній випадок, що дівчина визволила присудженого від страти, і тепер той звичай зовсім уже зник.

П.

В Литовському Статуті був такий закон, що коли дочка йде заміж проти волі своїх батьків, то втрачає право на посаг. Але з записів у старих урядових книгах видно, що й батьки не накидали дітям своєї волі і не одружували їх силоміць. Бо в шлюбних записах завжди писалося не тільки про те, що молоді одружуються з благословення батьків, а ще й про те, що одружуються вони з своєї доброї волі і уподобання. Не було в нас такого звичаю, щоб отдавати дочку чи женити сина силоміць.

Дівчата в нас не сиділи в хаті, нікого не бачучи. Семїї були знайомі межі собою, бували одні в одних, то дівчата й хлопці мали змогу пізнавати одне одного, покохатися. А покохавши дівчину, хлопець заслав старостів, і коли дівчина згожувалася йти за його і батьки дозволяли, то справлялися змовини.

На змовини батьки молодого й молодой скликали своїх родичів та приятелів. Тут уже вмовлялися про посаг і про віно та привінок. Посагом звалося те, що батьки давали своїй дочці: гроші, золоті та срібні окраси, дорогі намиста, як от перли та коралі, посуд срібний, мідяний, цінний, одежа, коні, слуги. У Литовському Статуті було написано, що дочкам на посаг батько повинен витратити четверту частину того, що має. Як що в молодой не було братів, то на посаг їй давано й землю; або як що в матері була земля, то йшла вона не синам, а дочкам.

Ото ж за молодую давано посаг, а молодий записував їй віно та привінок. Це так робилося: оцінювали, скільки коштує посаг і тоді молодий повинен був записати своїй жінці стільки ж грошима, або якусь маєтність на таку ж суму. Окріче віна записували ще й привінок. Це знову стільки, як і віно. З року 1467-го, напр., зостався запис віновий про те, що князь Юрій Не-

свіцький узяв у пана Івана Мусяти дочку, панну Настасю, собі за жінку і батько її дав їй грошей 150 кіп литовських, а він записав їй на своїй ділизі та батьківщині, на Забороллю та на інших селах триста кіп грошей, се б то удвоє більше проти посагу.

Давати віно, це дуже давній звичай. Бо ще як женився князь Володимир з грецькою князівною Ганною, то записав їй віно, а це було дуже давно, року 988-го. Та тільки в ті давні часи віно давалося родичам молодій як викуп за неї; а потім стало воно даватися самій молодій, щоб зоставшися удовою мала вона з чого жити.

Умовившись про все, писали „лист змовний“ або „предшлюбну інтерцизу“ і записували в йому, який посаг дасть дочці батько і яке віно та привінок запише їй молодій. Ще писалося, коли має відбутися вінчання, коли весілля, а наприкінці визначали грошову заруку, се б то скільки грошей мусить заплатити те з змовлених, яке в чому будь не додержить умови. Листи змовні записувано звичайно в урядові актові книги.

От нарешті відбулося вже все, що мусило відбутися: і змовини, і заручини, і вінчання, і весілля, і молоді стали чоловіком та жінкою. Як же їм жилося?

Ось що пише про це відомий дослідувач нашої старовини історик Орест Левіцький:

„Не вихваляючись рідною минушістю, а судячи безсторонно мусимо признати, що тодішній стан замужньої жінки був далеко кращий і вільніший, ніж він тепер є не тільки у нас самих, але і в декотрих більше культурних народів. Що до власности, право жінки ні від кого не залежало, і вона вважалася вільною господинею свого добра. А господарювати їй було над чим: усе, що приносила вона від своїх родичів, удвоє забезпечалося на маєтностях її чоловіка, і вона самостійно володіла своїм віном, як за життя мужа, так і по його смерті, аж поки не виходила вдруге заміж: але і тоді наслідники його повинні були сплатити їй ту суму, на яку віно було записане. Так саме вільно поряdkувала вона і власними спадковими або набутими маєтками: мала право їх дарувати, продавати, на церкву записати і в застав дати. Не знала теж жінка ніякого ущербу і в громадянських правах своїх. Хоч по Статуту муж уважався ніби опікуном своєї жінки, але на ділі вона тішилася такою ж незалежністю у своїх вчинках, як і він сам: жінка самостійно, від своєї власної особи, видавала правні листи, сама позивалась, а коли їй поручала чоловікові ставати в суді за себе, то по закону повинна була дати йому на те „умоцований лист“, як би їй чужому. Приймаючи чоловікове прізвище, вона не кидала їй свого пер-

шого родового імени, і можна знайти багато документів, у яких заміжні жінки підписувались самим родовим своїм, батьківським прізвищем. Жінка мала навіть свою окрему печатку, з власним іменем і гербом, яку й уживала, коли їй була в тім потреба. Ще менш залежала жінка від свого мужа, як особа. Про ту неволю, якою часто й густо буває для жінки шлюб у наші часи, тоді й не чувано... Чоловіки тоді взагалі досить шанували своїх жінок, уважали їх за рівних собі і не обмежували їх діяльності тільки пекарнею та поранням коло дітей. Жінка—то перш усього була *порадниця* для свого мужа. Ще як були на Україні-Руси свої удільні князі, то їх жінки завсіди радили їх не тільки в річах домових, але і в справах державних і політичних. Читаймо стародавні грамоти тих князів і побачимо, що їх звичайна формула була така: „Ми князь (ім'я) чиним знаменито, іж ми, дорадившися з нашою *жоною*, з нашими князі і з нашими пани, з нашою вірною радою, дали есмо...“ чи там „учинили есьмо...“ те і те. Перечитуючи в урядових книгах XVI—XVII ст. всякі записи: купні, продажні, заставні та інші, д. О. Левіцький скрізь вичитував таке, що коли чоловік продавав чи заставляв свій власний маєток, то робив це звичайно „порадившися з малжонкою своєю милою“. Багато є записів про даровизну, се б

то про те, що чоловік та жінка обдаровують одне одного маєтностями та грішми, багато є духовниць та „записів доживотних“, з яких видно, як чоловік піклувався про жінку, щоб вона й після його смерти мала з чого жити, щоб не зазнавала кривди від дітей та від родичів. Не маючи права одписати жінці у власність родову маєтність, чоловік давав їй „доживотний запис“, се б то давав їй право до смерти бути незалежною господинею і порядкувати тією маєтністю. І дуже мало є записів про сварки та позви між подружжям, про злочинства в подружньому житті. В XVI-му сторіччі в урядових книгах є записи про дуже негарне поведіння князя Андрія Курбського з жінкою. Бідолашна жінка жалілася навіть польському королеві на свого чоловіка, що він її б'є, замикає в льох і всяко знущається з неї, а добра її в неї віднімає. Але Курбський був на Україні заїда. Він приїхав з Московщини і на Україні одружився з княжною Гольшанською та ото й збиткувався так над нею, звикши до иншого ладу в семейовому житті.

Звичайно, не всі подружжя і в нас жили гарно, злагідно. Хоч і не з примусу одружувалося подружжя, а вподобавши одне одного, та все ж виявлялося іноді, що не добре їм жити вдвох, незлагідне їхнє життя. Упевнившись, що ніяким чином не мо-

жуть вони жити, як годиться гарному подружжю, чоловік та жінка, порадившись з родом своїм та з приятелями, наважувалися розійтися, дати одне одному „розлуку“. Розійтися можна було тільки тоді, як що обоє з подружжя того хотіли. Тоді вони давали одне одному „розлучні листи“ і розходилися. Невідомо з якого часу це почалося. Відомо, що року 1438-го на вселенському соборі говорено було про наших предків, що вони зневажають церковний шлюб своїми „розлуками“. Церковний уряд скрізь неприхильно ставився до того, щоб подружжя розлучалися; але в нас він милостивіший був і не вимагав, щоб люде жили вдвох, коли їм це тяжко було. А світський уряд зовсім не боронив розходитися; коли подружжя приходило з розлучними листами і прохало записати їх в урядову книгу, то їх записувано, так саме, як записувано і шлюбні умови. Дозволу на розлуку від уряду не треба було брати. Мабуть уряд був тивї думки, що коли люде наважилися обоє розійтися, то значить же тяжко їм жити вдвох і не можна боронити їм визволитися з того тяжкого життя. Тільки неодмінно треба було, щоб обоє згодилися на розлуку, щоб розлучні листи підписали свідки і щоб потім подружжя, яке розлучалося, або само, або через возного подало розлучні листи до запису в урядові книги. З старих записів

видко, що в нас на Поділля в XVI ст. так велося, що коли подружжя хотіло дати одне одному розлуку, то повідомляло про це громадського отамана, і коли привід до розлуки був од чоловіка, то він платив на уряд три гривні, а коли від жінки, то вона платила три гривні і мали розлуку.

А на те, щоб не здумало котре з подружжя зламати свою згоду на розлуку, була грошева зарука. Найдавніший розлучний лист д. О. Левіцький знайшов у луцькій замковій актовій книзі за рік 1564. Пані Марія Борзобогатівна-Красенська подала до запису в актові книги ось який розлучний лист: „Я, Марія Борзобогатівна-Красенського ознаймую тим моїм листом, кому потреба будет відати, іж я булам, з волі Божої і дару його святої милости, пішла в малженство за пана Яцка Стецковича Добрилницького, з которим, мешкаючи час немалий в стані малженським, потомство, од Бога Сотворителя нам даное, межі собою сплодили есмо. Але од годів мало не двох, з гніву і допущення Божого, якоєсь нетрафное мешкання межі нами ся почало і розниці великії. Бачучи я по мужу своєм мисль отмінную і хуть ку мні жоні своїй не такую, як єсть обичай малжонку противко малжонці показувати, і розуміючи то, іж я мешкання доброго вже з ним міти не буду могла, не з жадного примушення ані понуження, одно

добровольне в умислі а зуполнім здоров'ї будучи, а не хотячи більшого зайстя і розниці межі нами множити,—я од сього часу і на потомніі часи малжонка свого, пана Яцка, з того мешкання малженського, которе я з ним по всі часи міла, од себе од малженства вольним чиню: я од нього вольна, а він од мене. А іж нас пан Бог за гріхи наші тим навідити і малженство розлучити рачил, про то я, пану Богу поручивши, Позволяю пану Яцку за себе кого хотя почіяти, а мні теж вольно замуж за кого хоня пойти, на що єсмо промежду себе і листи роздали. А що ся тичет дітей наших, тиі мают бути: при мні дві дочці—Магдалина і Настася, а при пану Яцку сини два—тван і Яким. Тими, так я, я і він ведле повинности хрестіянської опекатися і старати о них, яко цнотливим родичом о дітєх своїх пристоїт, маєм вічне. А того ростання і постановення нашого в жаднім артикулі не маєм взрушати, під зарукою його королівської милости п'яти сот кіп грошей: а заплативши тиє заруки, предся тоє постановенне вічно держано і в покою на обидві сторони заховано бити має. А при тому були і того добре свідомі: його милость пан Андрей Русин, підстаростий луцький і пан Михайло Кортенський, которіі їх милость панове печаті свої, за прозьбою моєю, к тому моему визнаному листу приложили: і я теж сама пе-

чать свою приложила і руку підписала. Писан в Луцку, літа Божого народження 1564, місяця мая 27 дня".

Саме такої розлучний лист дав пані Борзобагатівні-Красенській її чоловік Яцко Добрилницький і вони розійшлися. Про неї відомо, що через якийсь час пішла вдруге заміж, а про його невідомо, чи оженився вдруге, але мав право оженитися.

Та не через саму незлагоду в сімейовому житті розлучалися подружжя. У луцькій гродській книзі за 1594 рік записано розлучний лист, який Федора Головинська дала чоловікові своєму. В листі тому писала вона, що скоро по весіллю занедужала і, впевнившись, що через хворобу свою не зможе жити з своїм чоловіком подружнім життям, упевнила його, що треба їм розійтися, щоб міг він удруге оженитися. А за те, що він був добрий до неї хворої і не жалкував грошей на ліки їй, то вона записала йому в розлучному листі чимало грошей і всякого добра.

І це не єдиний приклад, що чоловік та жінка, даючи одне одному розлуку, обдаровують одне одного в подяку за те, що було гарного між ними.

Як же духовний уряд ставився до того, що подружжя давали розлуку самі собі, без дозволу від духовенства? З старих записів видно, що царгородські патріархи ду-

же грімали на духовенство, що воно попускає так робити: видко, що деякі митрополити і архирей в XVI і XVII сторіччях теж обурювалися часом проти такого ладу і вимагали, щоб по розлуку вдавалися подружжя тільки до суду духовного і щоб без його присуду не вільно було розлучатися. Жалілися вони й королеві польському на світський уряд, що той приймає до запису розлучні листи і прохали заборонити це. Наказували підвладному духовенству пильнувати, щоб розлука відбувалася так, як того вимагає духовний уряд. Але всі ті накази мало пособляли, і духовенство само записувало розлучні листи в свої книги так саме, як робив це і світський уряд, се б то тільки записувало те, що вже сталося без дозволу духовного уряду, а волею самого подружжя. І не тільки записувало, а ще й само часом підписувалося за свідків під розлучними листами, як то було року 1609-го, коли слуга панський Надь Януш та його жінка давали одне одному розлучні листи перед своїм паном при свідках і при возному, зовсім не заявивши про свою розлуку урядові духовному. То їх розлучні листи підписали, яко свідки, аж три пан-отці духовні.

Бувало й так, що само духовенство давало розлуку, слухаючися не церковних установ а звичаїв громадських. Так, наприклад, р. 1578 архирей дав розлуку

князеві Курбському та його жінці тільки через те, що вони незлагідно жили, хоча церковні установи не дозволяють через це розлучати подружжя. І князь Курбський після тієї розлуки оженився вдруге при живій жінці і цей шлюб його вважався законний. А року 1570 київський митрополит Іона розлучив із жінкою луцького суддю Гаврила Бокія теж тільки через незлагідне сімейове життя.

Ось іще зразок того, як ставилося духовенство до розлуки. У другій половині XVI-го сторіччя дуже побожний чоловік Василь Загоровський, каштелян брацлавський і городничий замку володимирського, оженився з княжною Збараською. Але недовго пожили вони вкупі, бо не було в їх гарного життя сімейового, то вони й розійшлися, подавши одне одному розлучні листи і навіть не заявили тих листів ні перед світським, ні перед духовним урядом і не було їх записано ні в які книги урядові. Потім Загоровський оженився вдруге з княжною Катериною Чорторийською. З цією жінкою прожив він років з дев'ять, і мали вони двох синів. Року 1577 набігла на Україну орда татарська і Загоровський пішов із військом у похід воюватися з Ордою, та й узято його в неволю і одведено в Крим. Там і вмер він року 1580. Перед смертю написав він духовницю і добра свої одказав своїм дітям. Тоді перша його жінка, княжна

Збаразька, заложила позов на другу його жінку, княжну Чорторійську. Вона доводила, що княжна Чорторійська незаконно зве себе Загоровською, що шлюб її з Загоровським незаконний, бо одбувся при живій жінці і що всі добра Загоровського повинні належати не дітям його, бо вони народилися від незаконного одружіння, а їй, княжні Збаразькій, яко єдиній законній жінці Загоровського. Вона міркувала собі так, що хоч вона й Загоровський і подали одне одному розлучні листи, дак же тії листи ні в які урядові книги: ні в духовні, ні в світські не записано, то значить і не зможе друга жінка Загоровського довести, що вона законна була жінка і що діти її мають право на батьківщину. Княжна Збаразька добула собі листи від патріярха царгородського, від митрополита київського і від архирейв луцького та пинського про те, що ніхто з їх не давав їй розлуки з Загоровським. Ще мабуть думаючи, що жінка Загоровського має в себе розлучний лист, той, що колись дала йому перша жінка, княжна Збаразька здобула собі ще один лист од патріярха, в якому він грімав на духовенство за те, що воно попускало самоправно розлучатися чоловікам з жінками, називав такі розлуки блудом і проклинав тих священників, що вінчають таких самоправно розведених.

З усіма тими листами стала вона до

суду перед володимирського архирея Теодосія Лазовського, бо йому митрополит приручив скінчити нарешті цю справу, бо вже була вона в кількох урядах та і в самого митрополита.

Стала до суду і друга жінка Загоровського, княжна Чорторійська. Але в неї був тільки віновий запис, що його дав їй Загоровський перед шлюбом та „розлучний лист“ йому від першої жінки. Та ще те сказала вона суддям, що дев'ять років вона й Загоровський жили вкупі і ніхто: ні уряд, ні перша жінка Загоровського не вважали їхнього шлюбу незаконним.

Два дні судді, під приводом архирея Теодосія, міркували про справу, а на третій день присуджено так, що Катерина Чорторійська була законною жінкою Загоровському, і діти їх мають право одержати батьківщину, бо вони законні спадкоємці після свого батька. То виходить, що духовний суд під приводом архирея признав законною розлуку Загоровського з першою жінкою, хоч вони розлучилися тільки через незлагідне сімейове життя і зробили це, не вдаючися ні до якого уряду--ні до духовного, ні до світського.

І світський суд, у справах, що торкалися подружнього життя, теж не додержував писаних законів і давав іноді розлуку в такому випадкові, коли, додержуючи за-

кону, ніяк не можна було її дати, або, навпаки, дозволяв чоловікові й жінці не розлучатися, коли, слухаючися писаного закону, мусив розлучити подружжя. Ось кілька випадків таких судових присудів, що не були в згоді з писаними законами.

Року 1665-го козачка Носачиха позивала козачку Лихолапиху за те, що та ніби то вкрала в неї курту. Судив Барішпільський сотенний і разом з тим ратушний суд. Лихолапиха не признавалася, що вкрала курту, але ж і виправитися не могла. Нарешті Носачиха сказала, що вона не настоює на тому, щоб Лихолапиху конче засуджено. Тоді судді, як звичайно спитали в присутніх козаків та міщан, що з цікавості поприходили на суд, як вони думають, чи карати Лихолапиху. Ті сказали:

— Коли той не настоює, кому шкода, а нам на що?

Тоді судді постановили не карати Лихолапиху за злодійство, але спитали її чоловіка:

— Чи приймеш її собі за жінку, як булисте вперед?

Тоді Лук'ян Лихолапа відказав, що не хоче її мати за жінку, бо вона не довела, що не вкрала, а як би довела, то тоді він її не відцурався б. Тепер же він не хоче тієї неслави мати, що його жінка злодійка, через те й не хоче її й далі за жінку мати. А дітей просить йому zostавити.

Тоді судді написали такий декрет, як прохав Лихолапа, се б то дали йому розлуку з жінкою, хоча писані закони не давали судові права розлучати подружжя, як що которесь прокралося. Але судді зміркували, що чоловікові прикро мати таку жінку, що не виправдалася з злодійства, і вони визволили його від такої прикрости, давши йому розлуку з жінкою

Розлучивши подружжя в такому випадкові, коли писаний закон не давав їм на те права, судді в інших випадках не розлучали подружжя, хоча закон вимагав, щоб подружжя неодмінно розлучити.

Року 1691-го полтавському полковому судові довелось судити таку справу. Настя Мартиниха зрадила свого чоловіка з винником Григором і їх обох суджено за чужоложство. Судді глянули в закон, там було написано, що „Чужоложник на горлі має бути каран, а чужоложниця аби була у пренґера бита (се б то до ганебного стовпа щоб її прив'язано на публіку людям і кат щоб її бив) і од права малженського оддалена“. Такий присуд судді їй сказали. Але поважні люде з тих, що були в суді, почали прохати за Григора, щоб йому зменшити кару. Судді зараз же відмінили свій присуд. Григорові даровано життя, але звелено зараз же йти геть не тільки з Полтави, але й з Полтавщини; а Настю Мартиниху таки вибити кіями добре, тільки не

біля ганебного стовпа, а просто на базарі, а тоді дати чоловікові її на призволяще: не хоче Насті за жінку мати, то дасть йому суд розлуку з нею; а як що схоче потім таки мати її за жінку, то повинен сповістити про те уряд духовний і світський.

Року 1688-го Полтавському Судові теж довелося відмінити свій, опертий на писаному законі, присуд. Педора Панченка та Гапку Панасиху суджено за чужоложство. Обоє призналися і суд здекретував звичайний у таких випадках присуд: його на горлі скарати, а її біля ганебного стовпа вибити і з чоловіком розлучити. Але не довелося присуду виконувати, бо зараз же з межі людей вийшов Гапчин чоловік і сказав, що він прощає своїй жінці і не попустить її приймати кару, а прийме знову собі за жінку. А за ним вийшла й Педорова жінка і теж пробачила йому його провину і сказала, що приймає його собі за чоловіка. Тоді й суд зараз же написав інший присуд: обох „проступців“ визволено від тяжкої кари і тільки звелено заплатити на уряд скількісь там грошей.

Так і велося в наших дідів та прадідів, що уряди і духовний, і світський не вельми зважали на писані закони про розлуку; вважали, що чоловік та жінка найкращі судді своєму життю. І коли вже не хочуть вони разом жити, то значить не можуть і не

годиться їм до того сплувати, не даючи їм розлуки. І знов же, коли закон велить за провину розлучити чоловіка з жінкою, а вони розлучатися не хочуть, а, пробачивши винному, жити вкупі, то нащо ж розлучати силоміць?

Хоча вищий духовний уряд де далі, то все дужче вимагав, щоб додержувано законів про розлуку, та ще аж до останніх років XVII сторіччя не вельми їх додержувано. А вже в XVIII-му сторіччю стало зовсім инакше. В книзі Назаревського „Описаніє старої малоросії“ оповідається, як добував собі розлуку з жінкою син Борзенського протопопа Величковський. Одружився він з протопопівною Заруцькою і негарна з неї дружини вийшла: распуетна і п'яниця. Сім років терпів бідолаха, все думав, що покається жінка, а далі впевнився вже, що не покається і наміслив розлучитися з нею. Року 1722-го поїхав він у Київ у „консистер“ прохати розлуки. Хоча розлуку міг дати тільки синод, та в консисторії подали надію Величковському, що як приїде новий архирей, то дасть йому розлуку. Скоро по тому, їдучи в Глухів назустріч новому архирееві, увесь „консистер“ завітав на одпочинок у господу до Величковського. Там, прочитавши опис його нещасливого життя сімейного, йому знову сказали, що матиме він з цією жінкою розлуку, а з иншою мог-

тиму одружитися. Через який час поїхав Величковський із жінкою у Київ до архирея Ванатовича. Архирей звелів „консисторові“ одіслати її в монастирь, щоб там одбула вона покуту за своє цегарне поведіння. Але вона благала не посилати її в монастирь, а дозволити їй присягнути, перед „консистором“, що вже не буде вона так робити. Величковський упевняв, що не додержить вона присяги, але його не послухано. Жінка присягнула і її пущено з чоловіком додому. Та вона того ж дні напшлася і таке виробляла, що сором було про таке її говорити. Ще рік терпів Величковський, а тоді знову подався до архирея. Архирей послав у господу до Величковського ігумена Видубицького монастиря і ще кількох духовних особ, щоб вони там зробили слідство. Зробили вони слідство і аж жахнулися, довідавшись, яку муку приймає Величковський від своєї непутящої жінки і звеліли їй їхати до матері а до чоловіка більш ніколи не приїздити. Після цього Величковський почав прохати в архирея благословення одружитися вдруге, але виявилось, що треба клопотатися про розлуку в синоді. Поїхав Величковський з листом од архирея в синод... Нарешті прийшов наказ із синода архирееві „такое дѣло рѣшить, какъ правила святыхъ отецъ повелѣвають“ Архирей, на прохання Величковського дозволити йому одружитися, ска-

зав щось невиразне. Величковський зрозумів ті слова так, що можна йому женитися і одружився з удовою Ганною Новицьківною. Але через якийсь час, року 1725-го звелено Величковському йти на три місяці в монастир одбувати покуту за те одружіння; те саме звелено і другій жінці його. Він у монастир не міг іти, бо мусив іти в похід. А через пів року прислав архирей неблагословення його жінці і заборонено було їй до церкви ходити, а в її господу заборонено духовенству вступати; а про цю кару звелено по церквах читати і на дверях церковних цей наказ архирейський поприбивати. Так два с половиною роки карано бідолашну жінку, а як вернувся чоловік з походу, то того ж дня пішла вона в Великобудиський монастир і там тридцять неділь покутувала з малою дитиною. Просив Величковський архирея змилюватися над бідолашною жінкою. Потім полковник ніженський і вся полкова старшина прохала змилюватися над Величковськими, благословити їх шлюб і дозволити їм жити вкупі; але відповіді не було ніякої. Тоді Величковський прохав гетьмана Данила Апостола оступитися за його, і той написав у Синод. Аж тут, року 1730, з архирея Ванатовича знято було архирейський сан і вмерла перша жінка Величковського. Тоді він знову почав прохати синод, щоб знято з його господи архирейське неблаго-

словення і признано законним одружіння його з Ганною Новицьківною, тим паче, що перша його жінка вже вмерла. І тільки тоді синод задовольнив його прохання.

Вісім років добувався чоловік розлуки з розпустною жінкою і не добився, хоч і мав на те право, бо його жінці доведено було розпустне життя.

Чи було яке лихо громадянству з того, що легко було брати розлуку?

На це одмовлю словами вже не раз згадуваного пильного дослідувача давнішого життя на Україні д. Ореста Левіцького. Він багато перечитав усяких записів в урядових книгах XVI, XVII та XVIII сторіччів і через те дуже добре знає, як жили в нас люде в ті часи і його слово має велику вагу. Він пише так:

„Дуже помилився б той, хто гадав би, що наші предки XVI—XVII ст., користуючись легкістю тодішніх розводів, уживали їх на зле, міняли шлюби мов одягу і зривали їх легковажно.... В актових книгах розлучні справи зустрічаються не густо; прочитавши кілька сот книг за останні три століття, ми спромоглись вишукати не більше, як кільканадцять таких справ. Се певно свідчить про те, що люде розлучались не аби як, а з розвагою, з повним розумінням поважності такої речі і тільки тоді, коли вважали розлуку за

річ неминучо-потрібну. От через те всі розлучні листи, які нам доводилось читати, проймає якийсь теплий, братерський, миролюбний дух. Часто вчувається в їх такий сум і щирий жаль розлучуваних про страчене щастя і сердечна вдячність розлученому товаришові за минулу любов та шанобу. В однім із таких листів жінка, визволяючи чоловіка з подружжя, виражає його таким добрим словом: „Нехай здоров з другою жєниться, і нехай його Бог благословить з другою ліпшим пожиттям в малженстві, нежли зо мною“. Бувало часто й таке, що, розлучаючись, подруги дарували одно другому грішми або яким иншим способом.

Нічого, здається, широко й розводитись про те, що стародавня „розлука“ мала тільки корисний вплив як на шлюбні відносини, так загалом і на суспільну моральність тих часів. Вона давала природний, миролюбний вихід усяким „розтиркам“ і „зайстям“, яким, на превеликий жаль, ніколи не можна зовсім запобігти в подружжю і які без такого виходу скрізь приводили і приводять людей до великого горя і до великих злочинств. І справді, до початку XVІІІ ст. наша історія дуже небагато знає таких злочинств між подружжями; невідомі їй теж і звичаї насильних постригів чоловіками жінок у черниці, як те часто й густо робилось у ті часи в Московщині. А в XVІІІ ст., коли русь-

ка [українська] шляхта і уряди (світські і духовні) майже зовсім відорвались від народнього ґрунту і стали гордувати стародавніми звичаями, в судових книгах, як і в тодішнім життю, зовсім не стало розлучних листів, за те прибавилось тут дечого такого чого не було попереду: читайте декрети тогочасних судів—а перед вашими очима так і замелькають ось які справи: шляхтич знущається над жінкою: шляхтич замучує жінку до смерти: муж проганяє жінку з дому, обідравши її до нитки; а з другого боку: панна утікає від родичів через те, що вони присилюють її йти за нелюба; жінка троїть свого чоловіка і т. инше“.

Правда, що сімейове життя погіршало не тільки через те, що тяжко стало розлуку здобувати. Багато ще чого причинилося до того. Але з певністю можна сказати, що змога взяти розлуку так, як вона в ті часи бралася, дуже спріяла тому що в ті часи подружнє життя краще було, ніж тепер.

Книги Б. Грінченка.

- Писання. Т. I. Поезія. К. 1903. Ц. 1 р. 50 к. і 2 р.
Писання. Т. II. Проза. К. 1903. Ц. 1 р. 50 к. і 2 р.
Соняшний промінь. Повість. К. 1906. Ц. 70 к.
На распутті. Повість. К. 1907. Ц. 75 к.
Серед темної ночі. Повість. К. 1909. Ц. 75 к.
Під тихими вербами. Повість. К. 1910. Ц. 85 к.
Брат на брата. Опов. Львів. 1910. Ц. 80 сот.
Оповідання. Черн. 1898. Ц. 35 к., на кр. пап. 75 к.
Хатка в балці. Ч. Ц. 35 к., на кр. пап. 75 к.
Драми й комедії. Т. I. Ясні зорі. Др. на 5 д. Нахмарило.
Ком. на 3 д. Степовий гість. Др. на 5 д. Т. II. Серед бурі. Др. на 5 д. Арсен Яворенко. (На громадській роботі). Др. на 5 д. На новий шлях. Др. на 5 д. К. 1909. Ц. 85 к. за кожен том. Всі п'єси дозволено до вистав.
Кожна п'єса окремо надрукована коштує 30 к.
На новий шлях. Др. на 5 дій. К. 1906. Ц. 30 к. Дозв. до вист. 5 юня 1906. (Прав. Вѣстн. 1906. № 141).
Миротворці. Жарт на 1 дію. Ц. 10 к. Дозв. до вист. 27 авг. 1908. № 7896.
Сам собі пан. Опов. К. 1907. Ц. 3 к.
Батько та дочка. Опов. 5 к.
Підпал. Опов. 3 к.
Хата. Опов. К. 1904. Ц. 4 к.
Без хліба. Опов. К. 1904. Ц. 4 к.
Нелюб. Опов. Ц. 5 к.
Сестриця Галя. Опов. Ц. 5 к.
Нанько. Опов. Ц. 2 к.
Каторжна. Опов. Ц. 5 к.
Олеся. Грицько. Украда. Опов. К. 1909. Ц. 5 к.
З згадок про дитячі літа. Опов. Ц. 15 к.
Під сільською стріхою. Вірші й опов. Ц. 15 к.
Пісні. X. 1885. Ц. 25 к.
Під хмарним небом. Льв.
Байки. Вид. 1-ше. Ц. 15 к.
З народнього поля. Три казки віршом. X. 1887. Ц. 6 к.
Скарб та другі вірші. К. 1891. Ц. 5 к.
Книга казок віршом. Од. 1896. Ц. 15 к. і 25 к.
Покинута в лісі дівчина. Казка віршом. Ц. 7 к. і 10 к.
Смілива дівчина. Казка віршом. Ч. 1905. Ц. 4 к.
Чия робота важка. Казка віршом. Ц. 5 к.
П. А. Кулиничъ. Біографічний очеркъ. 25 к.
А. М. Кулиничъ (Ваня Барвинокъ) Біогр. очеркъ. 15 к.
Е. А. Крымскій, какъ украинскій писатель. 25 к.
Петро Кушменко. X. 1908. Ц. 20 к.
Старинный малорусскіи письменникъ. 25 к.
Неосторожность въ важномъ дѣлѣ. 20 к.